

KÁLLAI ERNŐ

CIGÁNYOK/ROMÁK MAGYARORSZÁGON

TÁRSADALOMTÖRTÉNETI VÁZLAT

1. A kezdetektől a 20. század közepéig

A nyelvészeti kutatások szerint a cigányok/romák¹⁴⁴ az indoeurópai népek családjába tartoznak, őseik a szibériai sztyeppéken élő, állattenyésztő árja törzsek között voltak.¹⁴⁵ A Kr.e. II. évezredben megindult népvándorlási hullám során ezek az indoárja törzsek az indiai szubkontinensre vonultak, és magukba olvasztották az itt élő és fejlett kultúrával rendelkező népeket. Kialakult a szanszkrit nyelv, amelyből Kr.e. 4. században kivált a hindi mellett a cigányok ősi nyelve is, a romani sid.¹⁴⁶ A lassan megszerveződő roma etnikum fokozatosan Északnyugat Indiába (a mai Pandzsáb területére) húzódott, és a több évszázados fejlődés során kialakult a törzsi-nemzetségi szervezet és az a szokásrendszer, amely több évezredre hatást gyakorolt a romák életére. A Kr. u. 6. – 10. században a népvándorlások és az ezzel járó állandó háborúskodások kimozdították helyéről a több évszázada letelepedett ósroma népességet. Először Perzsiába, majd Örményországba és Bizáncba jutottak el vándorlásuk során. Egyes feltételezések szerint ebből az időszakból származik az első néhány cigányokra vonatkozó írott forrás is. Firdauszi „*Királyok könyve*” című perzsa nemzeti eposzában említi azt a legendát, hogy Bahram Gór perzsa király Sangul indiai királytól tízezer lurit (őket azonosítják a cigányok őseivel) kér, akik értenek a lanthoz. A nyelvészek erre az időszakra teszik az ősi cigány etnikum és a nyelv szétválását, három részre szakadását is az örmény lomavrenre, az ázsiai domarira, és a későbbi európai romanira. Bizánc jelentős fordulatot hozott a romák életében: erre az időszakra teszik megismerkedésüket a kereszténységgel. Feltételezések szerint népnevük egy görög eretnek szektát jelentő atszinganosz szóból került át a latin nyelvbe cingarusként, a német nyelvbe Zigeunerként, a magyarba pedig később cigányként. A Bizáncon átvonuló

¹⁴⁴ A továbbiakban a két elnevezést szinonimaként használom.

¹⁴⁵ A cigányok kezdeti történetére vonatkozó ismeretek meglehetősen hiányosak. Ebben a munkámban egy közismert és elfogadott összefoglalást használtam fel. Vö.: Sir Angus Fraser: *A cigányok*. Budapest: Osiris Kiadó, 1996.

¹⁴⁶ A nyelvészet által megfogalmazott elméleteket lásd részletesebben: *uo.*

zarándokoktól jelentős ismereteket szerezhettek az európai viszonyokról. Továbbvándorlásuk Európába valószínűleg ezeknek az ismereteknek is volt köszönhető, valamint a feltartóztathatatlanul közeledő török támadásoknak, amelynek a Bizánci Birodalom is áldozatul esett. Az évszázadokon keresztül tartó vándorlások során feltehetően sikerült megőrizniük a kézművességhez és a szolgáltatóiparhoz kapcsolódó eredeti megélhetési módjukat, amelyet valószínűleg még Indiából hoztak magukkal. A vándorló életforma megőrzése azonban azzal a kompromisszummal járt, hogy erősen kellett alkalmazkodniuk azokhoz a népekhez, akik igényt tartottak szolgáltatásaikra. Ezáltal a nyelv és az identitás változása is elkerülhetetlen volt: etnikai tudatukat külső és belső tényezők is állandóan újraformálták, így elszakadtak ugyan indiai eredetüktől, de megőrizték különállásukat az őket körülvevő népektől vezető réteg, írott nyelv nélkül is.

Magyarországon valószínűleg a 14–15. században jelentek meg a hódító törökök elől, a Balkánról menekülve. Itt azonban nem álltak meg, hanem továbbvándoroltak a nyugat-európai országokba, és ott mivel Kis-Egyiptomból származó zarándoknak hitték őket, menleveleket és támogatást szereztek a korszak uralkodóitól.¹⁴⁷ Ekkor alakult ki az egyiptomi eredet, a „fáraó népe” mítosza, és ezt a hagyományt őrzi mai napig is angol nyelvterületen a „gipsy” elnevezés. Nyugat-Európának azonban nem volt szüksége tartósan erre az új, számukra idegen kultúrával és szokásokkal rendelkező népre: sorra jelentek meg minden országban a kiutasító határozatok, bár ezeket következetesen soha nem hajtották végre. Angliában halállal fenyegették őket, XIII. és XIV. Lajos francia királyok irtó hadjáratot kezdtek ellenük, és a pápa is kiutasította őket az egyházi állam területéről. Ez köszönhető volt a már megszilárdult társadalmi viszonyoknak, a központi monarchiák adóztató rendszerének, hiszen a céheknek és a formálódó manufaktúráknak erős konkurenciát jelentett a hagyományos kézműiparral rendelkező, termékeiket a kereskedelmi útvonalakon vándorolva értékesítő népszerűség. Szabad földterületek sem voltak már, tehát új jobbágyokra nem lévén szükség a civilizált Nyugat-Európa megjelenésük után néhány évtizeddel radikális módon megszabadult a cigányok jelentős részétől, de legalábbis akadályozta az újabb betelepülni szándékozókát.

A többségében a Kárpát-medencébe visszaszorult nép a törökök ellen vívott hosszú háborúk zűrzavaros évszázadaiban azonban megtalálta helyét a magyar társadalomban.¹⁴⁸ Az állandó hadi készülődés, a kézműve-

¹⁴⁷ Ezek között rengeteg hamisítvány volt, miként arra több szerző is felhívja a figyelmet. Vö.: Kemény István: *A cigányok magyarországi története*. Kézirat.

¹⁴⁸ A magyarországi letelepedés utáni néhány évszázadról a kutatók ismerete meglehetősen hiányos, a források csekély száma miatt gyakran ellentmondásos. Munkámban Kemény István megközelítését használtam, amely összegzi a korszakkal foglalkozó történészek véleményét. Vö.: Kemény István: *A cigányok magyarországi története*. Kézirat.

sek hiánya rengeteg munkaalkalmat jelentett, és ez összekapcsolódott az autonómia megőrzésének korlátozott lehetőségével. Az erre az időszakra vonatkozó igen kevés adat ellenére – egyes kutatók megítélése szerint – úgy tűnik, hogy az erődítési, építkezési munkák, a fémművesség, a fegyvergyártás és -karbantartás, a lókereskedés, postaszolgálat, kémkedés a magyar hadvezetés megbízásából az ország számára hosszú időn keresztül nélkülözhetetlen foglalkozások voltak. Így Zsigmond és Mátyás királytól kezdődően egészen a Rákóczi-szabadságharcig privilégiumokat kaptak egyes cigánycsoportok, sok ember számára még a társadalmi felemelkedés útja is megnyílt. 1557-ben Perényi nádor a nagyidai vár védelmével egy 1000 fős cigány csoportot bízott meg a feljegyzések szerint. Ebben az időben már rendszeres adózók voltak, akik szabadon gyakorolhatták iparukat, igazgatásukra öt vajdát jelöltek ki, akik az adó beszedésétől az igazságszolgáltatásig minden feladatot elláttak.¹⁴⁹ Sok nemes igyekezett szolgáltatásaik állandó biztosítása érdekében letelepíteni a „kumpániákat”, és nagyon sok családi közösség adta fel a biztosabb megélhetés érdekében vándorló életmódját. *„Kelltet tehát a cigányok munkája. Háborús célokra is, békés célokra is. Mivel szükség volt a munkájukra, szükség volt magukra a cigányokra is. Nem csak a munkájukra tartottak igényt a városok és a vajdák, hanem adójukra is.”*¹⁵⁰

A törökök kiűzése után azonban többségében feleslegessé váltak a hadigazdálkodáshoz kapcsolódó, addig hasznosnak tartott tevékenységek, és megindult az a folyamat, amikor már csak a legalantasabb munkákat kezdték rábízni a cigányokra. Ezzel kezdetét vette elszigetelődésük. Néhány évtizeddel a törökellenes harcok után a szabad, önálló és jó szakember „cigányképet” fokozatosan felváltotta egy negatív megközelítés, amely szerint már csak mint tudatlan, kóbor, henye népként nevezték őket, akik lopásból és rablásból élnek.¹⁵¹ A 18. század közepén Mária Terézia és II. József felvilágosult abszolutizmusa tett kísérletet a kérdés megoldására. Alapelvük szerint minden ember egyenlő, tehát úgy kell megoldani a problémát, hogy a többségi társadalom tagjaihoz hasonlóan engedelmes alattvalókká kell átnevelni ennek a népnek a tagjait is. Ennek első lépéseként Mária Terézia rendeletben tiltotta meg a cigány népnév használatát, helyette az „új-pa-

¹⁴⁹ A brassói, szebeni, kolozsvári és a többi városi adókönyvben azért szerepeltek a cigányok, mert adóztak, az adókönyvekből azt is megtudhatjuk, hogy mennyit. De rendelkeztek erről az erdélyi országgyűlések is. Az 1558. szeptember 29. és október 4. között ülésező országgyűlés például így döntött: *„A cigányok taxája fejenként 1 forint. Vajdák által szokatlan terhekkel ne zsaroltassanak.”* Az 1560. március 10. és 15. között ülésező enyedi országgyűlés határozata: *„A cigányok adózása szabályoztatott: minden sátorral bíró cigány kétszer évenként Szent György és Szent Mihály napkor 50-50 dénárt fizet.”* Vö.: Kemény István: *im.* 5–6. o.

¹⁵⁰ *Uo.* 6. o.

¹⁵¹ A „cigánykép” változásáról lásd: Szuhay Péter: *A magyarországi cigányság kultúrája: etnikus kultúra vagy a szegénység kultúrája.* Budapest: Panoráma, 1999.

rasztot”, „*új-magyart*” tette kötelezővé. Később korlátokat állított a cigányok házasságkötése elé, majd elrendelte a gyerekek elvételét a cigány szülőktől, hogy őket azután „*polgári vagy paraszti*” családban neveljék fel. Eltiltotta őket a lókereskedelemtől, de megszüntetésre ítélte a vajdák intézményét is, mindenkit a falusi bírák joghatósága alá rendelt. Végül 1783-ban II. József a cigány nyelv használatát is megtiltotta. Ezek az intézkedések az emberekről történő gondoskodás felvilágosodás kori, abszolutista gondolatából fakadtak. Visszatekintve alapvetően elhibázottnak, antihumánusnak, és a magyar történelem során az első jelentősebb diszkriminatív intézkedéseknek is tekinthetők ezek az megoldások. A mai gondolkodás alapján nehezen lehet megindokolni azoknak az intézkedéseknek a szükségességét, amelyek a cigányok következetesen hátrányos megkülönböztetését írták elő, hiszen a 18. századi Magyarországon a népességmozgás, az etnikai-nyelvi sokszínűség megszokott és elfogadott dolog volt.

Az ellenállás és az intézkedések korántsem következetes végrehajtása ellenére az erőszakos asszimiláció sikeresnek bizonyult. A 19. századra a több száz éve betelepült, szokásait és kultúráját régóta megőrző cigányság döntő többsége feladta és elfelejtette anyanyelvét, betagozódott a magyar társadalomba. Eddigi megélhetési formáik leginkább a fémművesség különböző szakmáihoz és a vásári szórakoztatáshoz, a zenéléshez kapcsolódtak. A rendeletek hatására a még mindig megélhetést biztosító kovács, szegkovács szakmát kezdték többen művelni, ami a 19. század végén családtagjaikkal együtt még 60 ezer romának biztosított megélhetést.¹⁵² Még inkább felemelkedési lehetőséget biztosított a magyar nemzeti öntudatra ébredéssel együtt megjelenő és hosszú időre uralkodóvá váló zenei műfaj, a verbunkos virágkora. Míg a 18. század végén alig 1600 cigányzenészt említenek az összeírások, száz év múlva már 17 ezer zenész cigányt regisztráltak Magyarországon. A falusi zenészekről a külföldön is jól ismert bandákig széles társadalmi skálán elhelyezkedő cigányság minden idők legsikeresebb és leginkább megbecsült tagjaiként írták be nevüket a magyar történelembe. Kialakult a cigányság „*arisztokráciája*”, akik társadalmi rangjukat, anyagi jólétüket – ha csökkenő mértékben is – egészen a 20. század második feléig meg tudták őrizni.¹⁵³

A cigánykérdés újbóli jelentkezése a 19. század második felére tehető, különösen a romániai cigány rabszolga-felszabadítás után meginduló bevándorlás új hullámától kezdődően. A hagyományait és nyelvét megőrző, és többségük által még vándorló életmódot folytató cigányok megjelenése nagy riadalmat keltett az országban, de – a különböző vélemények szerint – ellenérzésekkel fogadták őket a már letelepült és a többségi társadalom kul-

¹⁵² Olyan kiemelt szakmának számított, hogy még az 1950-es években is léteztek cigány szegkovács szövetkezetek.

¹⁵³ Vö.: Sárosi Bálint: *Cigányzene...* Budapest: Gondolat, 1971.

túráját átvett, asszimilálódott cigányok is.¹⁵⁴ Félve attól, hogy lerombolják megjelenésükkel a régóta itt élő cigányok által kiharcolt viszonylagos elfogadottságot, igyekeztek elhatárolódni az újonnan jöttektől. A többségi társadalom jelentős részében ezen törekvések ellenére is kezdett eluralkodni a cigányellenesség, és ezt a formálódó gyűlöletet kivetítették a már asszimilálódottakra/integrálódottakra is, mivel sötétebb bőruk miatt továbbra is jól felismerhetők voltak. A betelepülési hullám hatására – hiszen a kutatások szerint 1840 és 1893 között a Magyarországon élő cigányok létszáma megduplázódott – a 19. század végén az ország cigány lakosságának összeírását rendelték el. Az 1893. évi összeírás, a magyarországi cigányok történetének egyik legfontosabb dokumentuma szerint 1893. január 31-én kereken 280 ezer cigány élt az országban. Az összeírt cigányok száma 274 940 volt, de kimaradt az összeírásból Budapest, ahol a cigányok száma valószínűleg félezer körül lehetett.¹⁵⁵

A 20. század elejére kialakult a magyarországi cigányság hármas tagolódása. A középkorban érkező és nyelvüket-kultúrájukat elvesztő legnagyobb csoportot nevezik „romungrónak”, magyar embernek, akik többségükben maguk is megkülönböztetik magukat a cigányság többi részétől. A másik csoport döntő többsége a 19. század második felében érkezett, ekkor még beszélték cigány anyanyelvüket, érkezésük iránya miatt „oláh cigányoknak” nevezik őket. Létezik még egy kis létszámú harmadik csoport is: ők főleg a Dunántúl déli részén letelepedett „beások”, akik a román nyelv archaikus változatát beszélték betelepülésükkor.

2. A magyarországi cigányság az elmúlt közel egy évszázadban

2.1. A második világháború előtt

A dualizmus idején megkezdődött ugyan a hagyományos cigány mester-ségek háttérbe szorulása, lassú elhalása, de az akkori idők gyors gazdasági növekedése és liberalizmusa miatt a mesterségüket vesztő cigányok sikeresen tudtak más megélhetést találni. A két világháború között azonban a régi foglalkozások eltűnése rohamossá vált, a válságokkal tarkított technikai-társadalmi fejlődéssel egyre kevésbé tudtak lépést tartani a cigányok. Súlyosbította a helyzetet az erős cigány bevándorlás a Trianon utáni környező országokból, így a jóval kevesebb munkalehetőségen egyre több romának kellett osztoznia. Az 1944-es német megszállás előtt a mintegy

¹⁵⁴ Ez a mechanizmus a mai napig megmaradt helyi szinten. Sok kutatásból látható, hogy a „mi cigányainkkal” általában nincs bajunk, a probléma a frissen betelepülő „újakkal” van.

¹⁵⁵ Kemény István (szerk.): *A magyarországi romák*. Budapest: Press Publica, 2000. 11. o.

200 ezer főre becsült cigányság már döntő többségében letelepedett életmódot folytatott, a megrendszabályozásukra hozott (rendészeti, járványügyi) rendeletek is főleg csak a kóbor, vándor életmódot folytatókra irányultak. Anyagi-szociális-kulturális leszakadásuk a többségi társadalomtól rohamos ütemben gyorsult. „*Felszabadulásunk előestéjén a magyarországi cigányság relatív helyzetét tekintve történetének mélypontján állott.*”¹⁵⁶

Ezt a helyzetet súlyosbította a náci megszállás utáni egyre határozottabb fellépés ellenük. A megelőző évtizedek liberalizmusát fokozott cigányellenesség váltotta fel a közigazgatásban, a csendőrségen. „*Átnevelés*”, „*civilizálás*”, vagy valamiféle kényszermunkatábor vetődött fel ötletként a cigánykérdés „*kezelése*” érdekében, ez után megkezdődött munkaszolgálatos századok összeállítása, majd 1944. március 19. után a „*cigánykérdés megoldása*” népirtásba torkollott. A náci és a magyar nyilasok célja eredetileg a vándorcigányok deportálása volt, de ilyen életmódot folytatókat egyáltalán nem, vagy alig találtak, így a végrehajtás során egész települések teljes letelepedett cigány lakosságát hurcolták el a megsemmisítő táborokba. Arra azonban a történettudomány még nem adott megbízható és határozott választ, hogy hányan estek áldozatul ennek a népirtásnak. A legmegbízhatóbbnak tartott kutatás¹⁵⁷ 5000-re teszi a számukat, de a Nácizmus Üldözötteinek Bizottsága erősen vitatott becslése több mint 30 000 áldozatról szól.

2.2. 1945-től 1989-ig, a rendszerváltozásig

A háború vége a cigányok számára mindenekelőtt az életben maradáshoz, a megsemmisítéstől való megmenekülést jelentette. Az 1947-48-ig tartó népi demokratikus időszak nagymértékben megváltoztatta a cigányságnak az egész társadalommal való viszonyát. Az 1944 előtti tekintélyelvű rendszer nem ismerte el egyenjogúnak a cigányokat, a demokrácia az egyenjogúság elvét hirdette meg. Az újonnan létrejött – és a csendőrség szerepét vidéken felváltó – rendőrség ugyan a politikai harc eszközüvé vált, de a faji vagy etnikai megkülönböztetés tiltott volt számára, személyi állománya miatt pedig társadalmi téren alapvetően szegénypárti volt. Gazdasági téren viszont rontotta a cigányság helyzetét a nagybirtokok felosztása, mivel ez munkaalkalmak elvesztését jelentette számukra. Kimaradtak a földreformból, noha azelőtt megélhetésük jelentős részben a mezőgazdaságban végzett munkából származott. A demokratizálódás hatott az iskolázódásra is. Az

¹⁵⁶ Kemény István – Rupp Kálmán – Csalog Zsolt – Havas Gábor: *Beszámoló a magyarországi cigányok helyzetével foglalkozó 1971-ben végzett kutatásról*. Budapest: MTA Szociológiai Kutató Intézet, 1976. 50. o.

¹⁵⁷ Karsai László: *A cigánykérdés Magyarországon 1919–1945*. Budapest: Cserépfalvi kiadása, é.n.

iskolába nem járó cigány gyerekek aránya 50% volt a második világháború előtt, ez 1945 után gyorsan csökkent, 1957 után az iskolaköteles korba lépők között ez az arány már csak 10% volt.

Politikai téren azonban a háború után sokáig nem történt előrelépés, sőt, még a kérdést sem fogalmazták meg a cigányság helyzetét illetően. Az első és sokáig az utolsó elméleti fejtegetés a cigánysággal kapcsolatban 1946-ban jelent meg, a kommunista párt elméleti folyóiratában.¹⁵⁸ Néhány szerző¹⁵⁹ csak magánvéleménynek tartja Kálmán András írását, azonban hosszú idő után ő volt az, aki először átfogó módon közelítette meg a kérdést. „*A gazdasági talpraállítást ki kell, hogy egészítse a cigányság nemzetiségi jogainak megadása.*”¹⁶⁰ Megfogalmazásában a „cigányprobléma” nem a cigány fajúak vagy cigány anyanyelvűek problémáját jelenti, hiszen a cigányság döntő többségét asszimilálódott, városban lakó munkások, kisiparosok, kereskedők képezik. A fő probléma azokkal a falun lakó, vagy „*vándorcigányokkal*” van, akik nem rendelkeznek rendszeres munkával, keresettel. Véleménye szerint nemzetiségi kérdéstről van szó, hiszen a cigányság is nemzetiség, csak még nem kapta meg azokat a jogokat, amely ebben az esetben járna. Jól ismerte fel azt a kérdést, hogy a cigányság gazdasági helyzete az adott időben a mélyponton volt, valamint azt is, hogy a kitaszítottságot a kulturális, iskolázottságbeli lemaradás csak tovább fokozza. Kétségtelen tény az is, hogy a cigányság teljes egészében kimaradt a földosztásból is, pedig az 1945 után a törvény előtti egyenlőség eszméjét meghirdető új demokráciában sokak számára jelentett ez egy ideig határozott jövőképet. Sokáig nem szerveződött olyan mozgalom, nem termelődött ki olyan cigány származású értelmiségi réteg, amely felkészülten tudott volna hatást gyakorolni a cigányság életének rendezésére, problémáik megoldására.

Bár tudjuk, hogy az előbbi helyzetelemzés nem volt hivatalos álláspont, mégis ennek hatását érezzük az 1957-től (ha csak rövid időre is) megszerveződő Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetsége (MCKSZ) alapelveiben. Érdemes röviden megismerkednünk a kísérlettel, bár ez csak egy rövid átmeneti időszakot jelentett a híres-hírhedt párhatározat megjelenése előtt.

Rögtön a szervezet megalakulásnál felfigyelhetünk egy fontos szempontra: a kutatások alapján nem állami kezdeményezésre indult meg az MCKSZ megszervezése, hanem cigány értelmiségi körökben vetették fel először a gondolatot. Ez persze akár azzal is cáfolható, hogy egyrészt ilyen típusú nemzetiségi szövetségek már léteztek, tehát csak ezt a mintát kellett lemásolnia a politikai hatalomnak, másrészt nem is igazán voltak cigány

¹⁵⁸ Kálmán András: A magyar cigányok problémája. In: *Társadalmi Szemle*. (1946/8–9.)

¹⁵⁹ Sággy Erna: Cigánypolitika Magyarországon 1945–1961. In: *Regio*. (1999/1.).

¹⁶⁰ Kálmán András: *I.m.*

értelmiségiek az 1950-es években. A cigány származású újságírónak, László Máriának, a szövetség kezdeményezőjének és első vezetőjének azonban előkerült a hagyatékából az 1956 elején, a minisztertanácshoz intézett felirata, amely számot vetett a „*cigány néptöredék*” helyzetével. Rávilágított, hogy ezzel a kisebbségi csoporttal senki sem kíván érdemben foglalkozni, és kéri egy ehhez szükséges szervezet felállítását. Mellékletként csatolva van hozzá az említett értelmiségiek támogató levele¹⁶¹, valamint Pánd község cigánytelepének 280 lakója nevében írt kérelme.¹⁶² Ezzel sikerült elhittetnie a hatalommal, hogy a cigány rétegek között kialakulóban van egy konszenzuson alapuló önszerveződésnek a lehetősége, így támogatásra méltó a kezdeményezés. Miként Sággy Erna írja¹⁶³: „*egy ideológiai vákuum*” létezett ebben az időszakban a cigányokkal kapcsolatban, igazán még a probléma lényegét sem értették a hatalom birtokosai, de elképzeléseik szerint egy ilyen típusú szövetség segíthetett volna tisztázni az alapkérdéseket. A hosszú egyeztetések után végül 1957. október 26-án jött létre a MCKSZ a Művelődési Minisztérium Nemzetiségi Osztályának alárendelve, és mivel a többi hasonló szövetség is ebben a státuszban volt, remény mutatkozott a cigányság nemzetiségként történő elismerésére.¹⁶⁴

Az eredeti elképzelések szerint a Cigányszövetség „*egyrészt állami intézmény, másrészt a cigányok tömegmozgalmi társadalmi szervezete saját problémáik megoldására*”¹⁶⁵ lett volna, feltételezve egy széles körű tagságot és egy közgyűlést, ahol a romák saját maguk veszik kézbe problémáik megoldását. Legfontosabb célkitűzésükként pedig megfogalmazták: „*A Magyarországon élő cigányok gazdasági, politikai és kulturális felemelése nemre és foglalkozásra való tekintet nélkül*”.¹⁶⁶ A lendületes indulásban azonban nem rögzítettek jogokat, tehát semmiféle hatáskört a szervezet számára, és nagyon rövid időn belül lekerült a napirendről a tömegek szervezése is. Így a főtitkár mellett há-

¹⁶¹ Az 1955-ben kelt levelet neves cigányzenészek írták alá, ők jelentették ekkor alapvetően a cigány értelmiségi réteget.

¹⁶² László Mária: Felirat a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsához, a Magyarországon élő cigány néptöredék gazdasági, politikai és kulturális életszínvonalának emelése tárgyában. (1956. január 9.) In: Ligeti György (szerk.): *Bevezetés a magyarországi cigányság kultúrájába*. CD-ROM (továbbiakban: Roma CD).

¹⁶³ A kérdést szinte csak ő kutatta. Vö.: *Roma CD*, illetve Sággy Erna: *Cigánypolitika Magyarországon 1945–1961*. In: *Regio*. 1999/1.

¹⁶⁴ Természetesen még nem ismerhették Lászlóék azt az ebben az időben elkészült tanulmányt, amely tagadja a cigányság nemzetiségi létét, és tulajdonképpen Kálmán András (vö.: *A magyar cigányok problémája*. In: *Társadalmi Szemle*. (1946/8–9.)) cikkének a cáfolata. Pogány György – Bán Géza: *A magyarországi cigányság helyzetéről*. 1957. október. Gépelt példány az OSZK-ban.

¹⁶⁵ Javaslat a Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetségének a létrehozására. In: *Dokumentumok a „Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetsége 1957–1961” életéből*. Népművelési Intézet, 1986.

¹⁶⁶ Uo.

rom előadó és néhány önkéntes próbálta megvalósítani a kitűzött célokat. 1957-ben még úgy tűnt, hogy ez nem reménytelen vállalkozás, miként a nemzetiségi státusz megcélzása sem.

Javasolták a cigány nyelv és irodalom fejlesztését, cigány színház és népi együttes létrehozását. László Mária tervei között szerepelt cigány iskola és kollégium alapítása is, ahol tanítják a cigány nyelvet. Gondot fordítottak a foglalkoztatás kérdésére is. Felkarolták a 40-es évek vége óta szerveződő cigány szegkovács ktsz-eket, ahol az átlagnál jobb megélhetést találtak a cigányok a bányák számára előállított sínszegek gyártásával. 1958-ban már 10 önálló cigány vasipari szövetkezet működött 477 dolgozóval. A legfontosabb – és valószínűleg a politikai hatalommal történő összeütközés alapját jelentő – tevékenységük azonban az érdekvédelem volt. Bár nem erre a feladatra jöttek létre, más szervezet hiányában kénytelenek voltak ezzel is foglalkozni. Így kapcsolódtak be a második világháborúban üldözöttek kártérítési ügyeibe, de náluk jelezték a hatóságok diszkrimináló magtartását, vagy ide fordultak a foglalkoztatásukat elutasítók elleni panaszukkal is a cigány emberek. László Mária ilyen irányú tevékenységével valószínűleg rengeteg ellenséget szerzett. Ezért helyére 1958 végén Ferkovics Sándort ültették, aki katonatiszti múltjából kifolyólag határozottabban volt képes végrehajtani a párt utasításait. Ettől kezdve a szövetség munkája formálissá vált, érdekvédelmi és kulturális kezdeményezései háttérbe szorultak. Mivel már készült az új, marxista alapú megközelítése a cigánykérdésnek, a szövetség egyre kényelmetlenebbé vált, míg végül 1961-ben megszüntették. Az általuk kitűzött célok tényleges megvalósításáig a rendszerváltozásig kellett várni.

Így a rendszerváltozásig tartó korszak meghatározó dokumentuma az MSZMP KB Politikai Bizottságának 1961-es határozata lett, amely a cigánykérdést nem nemzetiségi, hanem szociális ügyként határozta meg. *„A cigánylakosság felé irányuló politikában abból az elvből kell kiindulni, hogy bizonyos néprajzi sajátossága ellenére sem alkot nemzetiségi csoportot. Problémáik megoldásánál sajátos társadalmi helyzetüket kell figyelembe venni és biztosítani kell számukra a teljes állampolgári jogok és köteleességek érvényesülését, és ezek gyakorlásához szükséges politikai, gazdasági és kulturális feltételek megteremtését. ... Sokan nemzetiségi kérdésként fogják fel, és javasolják a „cigány nyelv” fejlesztését, cigány nyelvű iskolák, kollégiumok, cigány termelőszövetkezetek stb. létesítését. Ezek a nézetek nem csak tévesek, de károsak is, mivel konzerválják a cigányok különállását és lassítják a társadalomba való beilleszkedésüket.”*¹⁶⁷ Tehát egyértelműen egy szociális válságkezelés köntösébe bújtatott asszimilációs

¹⁶⁷ A cigányság helyzetének megjavításával kapcsolatos egyes feladatokról Az MSZMP KB Politikai Bizottságának határozata 1961. Június 20. In: Mezey Barna (szerk.): *A magyarországi cigánykérdés dokumentumokban 1422–1985*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1986. 240. o.

törekvésről volt szó. Egyetlen pozitívumaként a dokumentumnak a határozatban leírják, hogy 2100 cigánytelep létezik az ország területén, amelyeken embertelen körülmények között lehet csak élni.

Hosszú idő után és sokáig utána is a legmegbízhatóbb adatokat jelentve, huszonhat évvel a második világháború vége után, 1971-ben országos kutatás készült a cigányokról, Kemény István vezetésével.¹⁶⁸ A kutatás szerint akkor 320 ezer fő volt a cigányok száma. Ebből 23% élt a keleti régióban (Szabolcs-Szatmár, Békés és Hajdú-Bihar megyében), 20% az északi régióban (Borsod-Abaúj-Zemplén, Nógrád és Heves megye), 21% a Dunántúlon, 19% a budapesti régióban (Pest, Fejér és Komárom megye), valamint 16% az alföldi régióban (Csongrád, Bács-Kiskun és Szolnok megye). Településtípusok szerint 7,7% élt Budapesten, 14% a vidéki városokban, és 78% a községekben.

Magyar anyanyelvű volt ebben az időben 71%, cigány anyanyelvű 21%, és román anyanyelvű nem egészen 8%. A cigány lakások kétharmada volt cigánytelepen. A cigányok több mint kétharmada vályog-, vertföld-, vagy sárfalú kunyhóban lakott. A lakások 44%-ában nem volt villany. Vívezeték a lakások 8%-ában volt, az épület telkén kút a lakások 16%-ánál volt, 100 méternél közelebb lévő kút a lakások 37,5%-ánál, és 100 méteren túl lévő kút a lakások 39%-ánál volt található. WC a lakáson belül a lakások 3%-ánál, a lakáson kívül a lakások 4%-ánál volt, árnyékszék a lakások 61%-ánál, és árnyékszék sem volt a lakások 32%-ánál.

A 14 éven felüli cigányok 39%-a analfabéta volt. A 20–24 éves korú cigány fiatalok 26%-a végezte el az általános iskolát, a többiek nyolc osztálynál kevesebbet végeztek, és több mint 10%-uk egyáltalán nem járt iskolába. Az országos kutatás regisztrálta azt is, hogy az ötvenes és hatvanas évek iparosításának hatására, 1971-re foglalkoztatottá vált a munkaképes korú férfiak 85%-a, valamint azt is, hogy a cigány családfők 11%-a volt szakmunkás, 10%-a betanított munkás, 44%-a segédmunkás, 13%-a mezőgazdasági fizikai dolgozó, 3%-a napszámos, 6%-uk pedig önálló, segítő családtag, vagy alkalmi munkából tartotta fenn magát. A munkaképes korú nők foglalkoztatottsága 1971-ben 30%-os volt, de a nyolcvanas évek elejére 50%-osra emelkedett.

1965-ben indították el a cigánytelepek felszámolására irányuló programot. Ennek keretében az állandó keresettel rendelkező cigányok kedvezményes kamatú kölcsönt vehettek fel úgynevezett „CS” (csökkentett értékű) házak építtetésére, vagy megüresedő régi parasztházak megvásárlására. A „CS” házak többnyire telepszerűen, egymás mellé épültek, régi parasztházak vásárlására pedig leginkább a sorvadó kistelepléseken volt lehető-

¹⁶⁸ Kemény István – Rupp Kálmán – Csalog Zsolt – Havas Gábor: *Beszámoló a magyarországi cigányok helyzetével foglalkozó 1971-ben végzett kutatásról*. Budapest: MTA Szociológiai Kutató Intézet, 1976, 72. o.

ség, vagyis a települési elkülönülés új formái jöttek létre. Ennek ellenére a cigányok települési és lakásviszonyai igen nagy mértékben javultak.

A kérdés szempontjából az egyik következő jelentősebbnek tartott, 1984-es pártdokumentum szerint¹⁶⁹ a 360 ezresre becsült lélekszám teljes egészében letelepedettnek tekinthető, a területi elhelyezkedésük is állandósult. Döntő többségük a főváros és környékén, valamint Borsod-Abaúj-Zemplén és Szabolcs-Szatmár megyében él, leginkább falvakban. A munkalehetőségeket azonban az iparral rendelkező nagyvárosokban találják meg, ezért nagy részük ingázik, vagy munkásszálláson lakik. A foglalkoztatottság tovább emelkedett, a cigány nőknél már 53% rendelkezik állandó munkaviszonnyal. Az aktív keresők fele azonban segédmunkás, a szakmunkások aránya elenyésző a többségi társadalomhoz viszonyítva. Gyorsult a telepek megszűntetése is, de az új, „CS” (csökkentett komfortfokozatú) lakások építésével szeparált, csak cigányok által lakott településrészek jöttek létre.

A dokumentum szerint a cigány gyerekeknek mintegy 60%-a már jár óvodába, fele már elvégzi az általános iskolát, és egyre többen tanulnak szakmát, járnak középiskolába.¹⁷⁰ Formálódik a cigány értelmiség első generációja is, ők főleg művészeti, népművelési területen érnek el sikereket. Azonban egyre inkább elfogadott dolog az elkülönített és a gyógypedagógiai oktatás, de nem látják az összefüggést a többségi társadalomhoz képest még mindig alacsony iskolázottság és a sajátos oktatási formák között.¹⁷¹ A nyílt és rejtett előítéletek azonban továbbra sem csökkennek, legfeljebb csak a „puha diktatúra” nyomja a felszín alá. A rossz életkörülményekért és a nehéz felzárkózásért a társadalom egyedül csak a cigányságot okolja, a tömegtájékoztatási eszközök pedig tovább erősítik a munkakerülő-bűnöző sztereotípiákat.

Összességében megállapíthatjuk, hogy a 80-as évek végére a cigányság helyzete az előző évtizedekhez képest megváltozott. Sok ember számára megnyílt a felemelkedés lehetősége, és akinek ez sikerült, azt környezete már nem is tekintette „igazi” cigánynak. Ezek az eredmények azonban nagyon ingatag talajon álltak. Az oktatás színvonaltalansága, a munkaerő képzetlensége időzített bombaként robbant az előre nem látott rendszerváltozás után. A romok pedig maguk alá temették a cigányság jelentős részét az elmúlt évtizedek eredményeivel és illúzióival együtt.

¹⁶⁹ Az adatok az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Bizottságának 1984. október 2-i ülésén megtárgyalt jelentéséből származnak. In: Mezey Barna (szerk.): *A magyarországi cigánykérdés dokumentumokban 1422–1985*. 275. o.

¹⁷⁰ Uo.

¹⁷¹ Részletesen lásd még: Havas Gábor – Kemény István – Liskó Ilona: *Cigány gyerekek az általános iskolában*. Budapest: Oktatáskutató Intézet – Új Mandátum Könyvkiadó, 2002.

2.3. A rendszerváltozás után

A látványosan meginduló, de nem eléggé megalapozott felemelkedés a rendszerváltozás után pillanatok alatt kártyavárként omlott össze. A szocializmus alatt is csak a legkevesebb szakértelmet igénylő feladatokra alkalmazott, leginkább segédmunkásként foglalkoztatott cigány származású munkavállalók (az aktív keresők több mint a fele!) váltak először fölöslegessé a privatizálásra kerülő vállalatoknál. Amíg 1971-ben a – mint láthattuk – munkaképes korú férfi roma népesség körében a foglalkoztatottság 85%-os volt (alig eltérően a nem romák 87%-ától), 1993 végére ez az arány 29%-ra csökkent (szemben a nem romák 64%-ával).¹⁷² Az alacsony iskolázottságú embereknek, akiket az elmúlt évtizedekben is csak a legkevesebb szakértelmet igénylő feladatokra használtak, reményük sem lehetett arra, hogy sikeresen érvényesüljenek a most már üzleti alapon szerveződő munkaerőpiacon. Ezzel pedig megingott a cigány családok megélhetése, és ennek egyik következményeként a régebben felvett lakásépítési hitelek visszafizetésére képtelenné válva sorra veszítették el lakásaikat.

A rendszerváltozást követő sokkhatás után az elmúlt években tovább differenciálódott a cigányság. Kialakulóban van egy olyan – egyelőre még szűk – réteg, amely sikeres válaszokat tudott adni az elmúlt évek kihívásaira. Ők leginkább vállalkozóként próbálnak érvényesülni, többen jelentős sikerrel.¹⁷³ Persze ez csak korlátozott mértékben vonatkozik azokra, akik kényszerből léptek a vállalkozás útjára, ők csak a mindennapi megélhetést tudják biztosítani családjuknak, de még így is kedvezőbb helyzetben vannak, mint a cigányság jelentős része. Vannak olyanok is, akik értelmiségi pályán, közéleti szereplőként találják meg megélhetésüket. A cigány családok jelentős része azonban évtizedekkel ezelőtti szintre süllyedt vissza rövid időn belül, képzetlenségük miatt esélyük sincs munkalehetőségre. A reménytelen helyzetbe került cigány emberek körében – a hasonló szociális helyzetben lévőkhöz hasonlóan – ismét kialakult a „megélhetési bűnözés”¹⁷⁴, ami sokak számára az életben maradás egyetlen esélyét jelentette. A többségi társadalom pedig – mivel a rendszerváltozás megingatta mindenki anyagi helyzetét – megújult ellenszenvvel fordult a cigányság felé. Az 1990-es évek első felében a mindennapossá váló oktatási, foglalkoztatási, hatósági és lakhatási diszkrimináció mellett megjelent ötletként a kényszerlakhelyre telepítés gondolata is, valamint a szervezett csoportok

¹⁷² Kemény István: A magyarországi roma (cigány) népességről. In: *Magyar Tudomány*. (1997/6.)

¹⁷³ Részletesen lásd: Kállai Ernő: Roma vállalkozók 1998-ban. In: Kemény István (szerk.): *Cigányok/romák és a láthatatlan gazdaság*. Budapest: AKM–Osiris, 2000, 38–80. o.

¹⁷⁴ A „megélhetési bűnözés” természetesen szociológiai fogalom, a tétele jog nem ismeri ebben a formában.

által elkövetett támadások, bántalmazások. A nyíltan faji megkülönböztetést hirdető politikai erők rasszista jelszavakat hangoztató és náci „hősöket” dicsőítő felvonulásai gyakran országosan elismert politikai szervezetek oldalvázán hajóztak, nyílt vagy burkolt támogatásukat élvezték. Az elhíresült tiszavasvári különballagtatás után személyiségi jogaik megvédéséért az igazukat polgári peres eljárásban kereső emberek csak mint a „*tetvesek, rühesek*” vonultak be a sajtó történetébe.¹⁷⁵ A rosszul értelmezett szólásszabadság a demokrácia örve alatt felszínre hozta az évtizedek óta lappangó, sok esetben gyűlöletté fajuló ellenszenvet.

A rendszerváltozás utáni időre tehető a cigányság politikai ébredése, önszerveződésének kezdete is. A hosszú időn keresztül csak felülről irányított szerveződések – mint az 1985-ben létrehozott Országos Cigánytanács, vagy az 1986-ban újrászervezett Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetsége – után a jogállamiság eszméjéhez kötődő, és az egyesülést, szólás- és sajtószabadságot deklaráló törvények megjelenése után volt lehetőség önálló szervezetek létrehozására. Az 1990-es országgyűlési választásokra három cigány párt is alakult – köztük a Magyarországi Cigányok Szociáldemokrata Pártja volt a legsikeresebb –, de önálló mandátumot egyik képviselőjük sem szerzett. Az első szabadon választott parlamenti ciklusban azonban három, cigány származását nyíltan vállaló képviselő¹⁷⁶ is részese lehetett a hatalomformálásnak országos, nagy pártok képviselőiként. A nagy felbuzdulás után a politikai pártok azonban csak 2002-ben gondolták úgy, hogy valóban szükség van cigány származású képviselőkre is a Parlamentben. Így a 2002-es választások után négy pártpolitikus cigány ember szerzett mandátumot.

Sokkal jelentősebben indult a civil cigány szervezetek tevékenysége, 1991 végére már 96 ilyen szervezet volt hivatalosan bejegyezve. Működésük azonban egyre bizonytalanabb, az anyagi finanszírozás esetleges, a pályázati pénzek megszerzése gyakran a hatalmon lévő kormányhoz való lojalitáson múlik. Az állam közalapítványokat hozott létre, ahonnan különböző programokra nyerhetnek támogatást. A „*Magyarországi Nemzeti és Etnikai Kisebbségeikért Közalapítvány*” 1995-ben jött létre¹⁷⁷ elsősorban a kisebbségi önazonosság és a kultúra megőrzésének támogatása érdekében, 1996-ban pedig a megélhetést segítő „*A Magyarországi Cigányokért Közalapítvány*”¹⁷⁸

¹⁷⁵ Lásd: Seszták Ágnes: Másodfokú személyiségi jogok. In: *Demokrata*. (1999/17); Matúz Gábor – Sinkovics Ferenc: A tetűhöz való jog törvényesítése. In: *Demokrata*. (1991/21).

¹⁷⁶ Hága Antónia, Horváth Aladár és Péli Tamás

¹⁷⁷ 2187/1995. (VII. 4.) Korm. hat. a Magyarországi Nemzeti és Etnikai Kisebbségekért Közalapítvány létrehozásáról.

¹⁷⁸ Létrehozta a 1121/1995. (XII. 7.) Korm. hat. A Magyarországi Cigányokért Közalapítvány alapításáról.

kezdte meg működését, amely támogatási keretét 80-90%-ban a mezőgazdasági termelés ösztönzésére osztották szét pályázatok útján.

Nagyobb reményre adnak okot azok a kísérletek, amelyek a cigányok kulturális felzárkóztatása érdekében új kezdeményezésekre teremtenek lehetőségeket az oktatás területén. Ezek között megtalálhatók különböző felzárkóztató és szakképző programok, de ugyanígy a ma már európai hírnévre szert tett pécsi Gandhi Gimnázium, vagy az átlagnál magasabb tudású szakemberek képzésére szolgáló Romaversitas Láthatatlan Kollégium is. Lassan, de formálódik egy szakmailag jól felkészült, fiatal cigány értelmiségi réteg is, akiket egyre nehezebb lesz a cigányságra vonatkozó döntésekből kihagyni. Biztató a jövőre nézve az is, hogy megindult a tudományos igényű felmérés is a cigány gyerekek helyzetére vonatkozóan az általános iskolák és az óvodák körében. Ezek a tapasztalatok talán lehetővé teszik a mára egyértelműen zsákutcának bizonyuló elkülönítő oktatási gyakorlat megváltoztatását.

3. Kormányzati-politikai törekvések az elmúlt másfél évtizedben

A rendszerváltás után az első demokratikusan megválasztott parlament és kormány azonnal szembesült az évtizedek óta háttérbe szorított kisebbségi kérdés megoldatlan gondjaival, az azonnali cselekvés szükségességével. Így az elmúlt évtizedek történéseit két nagy szakaszra bonthatjuk: 1990-től 1995-ig az egész jogszabályi és intézményi háttér újragondolása, jogszabályalkotás útján történő át- és kialakítása volt napirenden, 1995-től pedig megjelentek az első olyan kormányzati programok, amelyek a cigányság helyzetének jobbítása érdekében születtek. Tovább nem is lehetett halogatni az állami szerepvállalást, mivel a rendszerváltás az egész magyar társadalom anyagi helyzetét megingatta, a munkanélkülivé váló, elkeseredett tömegekben pedig egyre inkább kezdett felerősödni az intolerancia, a mások gondjai iránti közömbösség. Az indulatok elszabadulásától tartva felismerték a politikai döntéshozók is, hogy speciális, a romák társadalmi integrációját elősegítő állami segítség nélkül nincs esély a helyzet megváltoztatására.

3.1. Középtávú intézkedéscsomagok

Az 1120/1995. (XII.7.) Korm. határozat¹⁷⁹ az első jelentősebb kormányintézkedés, amely már kifejezetten a cigányság egyre inkább ellehetetlenülő

¹⁷⁹ 1120/1995. (XII. 7.) Korm. hat. a Cigányügyi Koordinációs Tanács létrehozásáról.

helyzetére kereste a megoldást. Ennek érdekében első lépésként a minisztériumok és az országos hatáskörű szervek munkájának összehangolására Cigányügyi Koordinációs Tanácsot hozott létre a cigányság problémáinak kezelésére és társadalmi integrációjának elősegítése érdekében. Deklarált feladatai között megtalálható a közép és hosszú távú program kidolgozásának, az esélyegyenlőtlenség csökkentésének az igénye. Szorosan kapcsolódik hozzá az 1125/1995. (XII.12.) Korm. határozat¹⁸⁰, amely a cigányság helyzetével kapcsolatos legsürgetőbb feladatokkal foglalkozó dokumentum. Felismerve a sürgető állami feladatvállalást, meghatározott területeken cselekvési programok kidolgozását írja elő a szaktárcák számára.

Ezekre az 1995-ös határozatokra épül az első középtávú intézkedéscsomag, a 1093/1997. (VII.29.) Korm. Határozat¹⁸¹, amely széleskörűen igyekszik felmérni és meghatározni a cigányság társadalmi integrációjához szükséges feladatokat. Az első részében az 1997 és 1998-ban megvalósítandó intézkedéseket tartalmazza. Így az *oktatás-művelődés területén* megfogalmazásra került a tandíjrendszer és a gyermekvédelmi támogatás továbbfejlesztésének és hatékonyságának sürgető szükségyszerűsége, az oktatási szegregáció megakadályozása, a regionális tehetséggondozó programok (pl. Gandhi Gimnázium és Kollégium) továbbfejlesztése, hálózatuk bővítése, tehetséggondozó kollégiumok létrehozása. A *foglalkoztatás területén* a cigánytelepek felszámolása, a foglalkoztatási programok kialakítása és a működőők továbbfejlesztése, a cigány tanulóknak a szakképzési rendszerbe történő integrálása, föld és állattenyésztési programok megvalósítása került be célként. *Szociális területen* válságkezelő vis maior keret létrehozását irányozta elő. *A térségi programok területén* komplex válságkezelő programok végrehajtását jelöli meg olyan településeken, ahol a lakónépességen belül jelentős részarányt képviselnek a halmozottan hátrányos helyzetű rétegek, így a cigányság is. *A diszkriminációellenes programok* tekintetében szükségesnek tarja felmérni az esetleges további jogszabályok szükségességét, fontosnak ítéli a rendőrképzésbe beépíteni a cigányságra vonatkozó ismereteket. *Kommunikációs területen* pedig a cigányság élethelyzetének fejlesztéséhez kapcsolódó PR tevékenység kidolgozásának szükségessége jelenik meg. Az intézkedéscsomag második részében a később meghatározandó feladatok irányelveit rögzíti a határozat. Így szól a cigány tanulók felsőoktatási tanulmányainak elősegítéséről, a kulturális intézmények szükségességéről, a kisebbségi önkormányzatok szerepéről a munkanélküliség leküzdésében, a cigányság egészségügyi állapotának javítása érdekében a szűrő-gondozó hálózat kiterjesztéséről, a konfliktuskezelés érdekében a jogvédő irodák

¹⁸⁰ 1125/1995. (XII. 12.) Korm. hat. a cigányság helyzetével kapcsolatos legsürgetőbb feladatokról.

¹⁸¹ 1093/1997. (VII. 29.) Korm. hat. a cigányság élethelyzetének javítására vonatkozó középtávú intézkedéscsomagról.

támogatásáról, a közszolgálati médiumokban szükséges reális cigánykép kialakításáról.

Az 1998-ban hatalomra lépő új kormány szükségesnek tartotta a középtávú intézkedéscsomag átdolgozását. Az 1047/1999. (V. 5.) Korm. határozatban¹⁸² megfogalmazottak alapvetően az 1997-es célokat követik, de prioritást kaptak az oktatásra, kultúrára vonatkozó feladatok. Így az *oktatás tekintetében* az alapfokú oktatásban a tartalmi fejlesztés (rendszeres óvodába járás és a mulasztások csökkentése), a közép- és felsőfokú oktatásban pedig a lemorzsolódás megelőzése (kollégiumok, ösztöndíjak) a kitűzött cél. A *kultúra vonatkozásában* a csoportszerveződéshez kapcsolódó közművelődési intézményrendszer fejlesztése, szakemberek továbbképzése, szakanyagok elkészítése, a *foglalkoztatás területén* pedig a tartós és pályakezdő munkanélküliek segítése, közmunka és közhasznú programok szervezése, valamint szociális földprogram kidolgozása került megfogalmazásra. A *diszkriminációellenes programok* esetében nagyobb figyelmet kell fordítani a hatályos jogszabályok érvényesülésére, a *kommunikációs stratégiában* pedig el kell magyarázni a többségi társadalomnak, hogy miért is van egyáltalán szükség a cigányokkal foglalkozó programra.

A középtávú intézkedéscsomag sikeres megvalósításának érdekében az új kormány szükségesnek tartotta az irányító szervezet megváltoztatását is, így a 1048/1999. (V. 5.) Korm. határozatban¹⁸³ a Cigányügyi Koordinációs Tanácsot megszüntette, és helyette a Cigányügyi Tárcaközi Bizottságot hozta létre. Előrelépés, hogy az új fórum albizottságokat hozhat létre, meghívás alapján tanácskozási joggal cigány társadalmi szervezetek képviselői is részt vehetnek az évente legalább 4 ülésen, valamint állandó meghívott a kisebbségi jogok országgyűlési biztosa, a Magyarországi Cigányokért és a Gandhi Közalapítvány és az Országos Cigány Önkormányzat elnöke is.

A 2002-ben hatalomra lépett új kormány – szinte már természetesnek mondható módon – ismét újraalkotta a középtávú intézkedéscsomagot¹⁸⁴, az eddigiekhez hasonló tartalommal, de most már esélyegyenlőségi programnak nevezve. Ennek hangsúlyos részét képezi a cigány gyerekek ösztöndíj-támogatása, valamint a telepfelszámolási program. Ezekhez a programokhoz kapcsolódik továbbá egy hosszú évek óta, nem kevés energia befektetésével megalkotott, de a mai napig el nem fogadott „*hosszú távú stratégiai program*”¹⁸⁵ is, hasonló elveket megfogalmazva. Napjainkban,

¹⁸² 1047/1999. (V. 5.) Korm. hat. a cigányság életkörülményeinek és társadalmi helyzetének javítására irányuló középtávú intézkedéscsomagról.

¹⁸³ 1048/1999. (V. 5.) Korm. hat. a Cigányügyi Tárcaközi Bizottság létrehozásáról.

¹⁸⁴ 1021/2004. (III. 18.) Korm. hat. A romák társadalmi integrációját elősegítő kormányzati programról és az azzal összefüggő intézkedésekről.

¹⁸⁵ *A hosszú távú roma társadalom, és kisebbségpolitikai stratégia irányelvei.*
<http://www.romapage.hu/tudomany/hircentrum/article/71004/1598/>

2005-től kezdődően a *Roma Integráció Évtizede* program lebonyolítása során ugyanazokat a célokat fogalmazták meg, mint az elmúlt másfél évtizedben folyamatosan, bár az eredmények hasonlóan mérhetetlenek idáig.

4. Összegzés

A rövid történeti vázlat alapján – megítélésünk szerint modern fogalmak használatával – a magyarországi cigány népesség életében időszakonként, nagy társadalmi változások idején ún. „modernizációs válságok” keletkeznek, amelyeknek legszembetűnőbb megnyilvánulása a megélhetés fokozott nehézségei, a munkahely tömeges elvesztése, valamint a társadalmi kirekesztettség formáinak felerősödése. Következik ez abból, hogy a társadalmilag „békés” periódusokban is folyamatosan jelen lévő diszkriminatív attitűd a romák jelentős részét a társadalom alsó felében tartja oly módon, hogy kevés lehetőséget biztosít a jó minőségű oktatásban történő tömeges részvételre, ezzel is kizárva a lehetőségét az anyagi és társadalmi státusz emelkedésével járó minőségi munkahelyek megszerzésének a lehetőségéből. Így egy-egy foglalkozási csoport – pl. zenészek – időleges kiugrása mellett a szegény és kitaszított cigányok csoportja folyamatosan újratermelődik.

Az ilyen válságokból – a gazdaság és a társadalom bonyolult összefüggései és önmozgása következtében – ha nem is találunk kiutat, de egy bizonyos idő után valamiféle megélhetési lehetőség révén kiegyensúlyozottabb időszak következik.¹⁸⁶ Persze anélkül, hogy a cigány népesség többségének helyzete stabilan jó irányba változna. A mindenkori kormányok – történeti léptékben is – időnként különböző intézkedési tervekkel avatkoznak be ezekbe a folyamatokba. Amennyiben sikeres a terv, gyorsíthatják a válságból történő kilábalást, ellenkező esetben azonban csak a romákkal szembeni előítéleteket sikerül erősíteni. Idáig inkább az utóbbinak vagyunk tanúi. Az elmúlt másfél évtized kétségkívül jó szándékú intézkedései a cigányság helyzetén számottevően nem javítottak, a társadalom jelentős részében viszont azt tudatosították, hogy rengeteg – több milliárd forint – pénzt költenek a cigány népességre, a jelek szerint értelmetlenül. Pedig az ilyen terveknél nem a jó szándékkal van a baj, hanem a tisztázatlan célokkal és elvekkel. Hiszen a rendszerváltozás óta nem tudja eldönteni sem az aktuális kormányzó elit, sem pedig a roma politika képviselői, hogy „van-e cigányügy”. Mert ha van – és a meglévő és egyre erősödő társadalmi kirekesztettség erre utal – akkor bizony bármennyire is féltő ezt kimondani,

¹⁸⁶ Az itt vázolt modell gondolatmenetét részletesen lásd: Kállai Ernő: Első kísérlet egy konfliktusmodell alkotására a roma-nem roma együttélésben. In: Kovács Nóra – Osvát Anna – Szarka László (szerk.): *Etnikai identitás, politikai lojalitás. Nemzeti és állampolgári kötések*. Budapest: Balassi Kiadó, 2005. 150–163. o.

időlegesen legalábbis speciális, csakis a cigányok helyzetét javító intézkedésekre is szükség lehet. Ebben az esetben elkülönített költségvetésre, és saját feladatorientált intézményrendszerre is szükség van, ha hatékonyan akarnak küzdeni a problémák ellen. Ha viszont nincs „cigányügy” – és ez a vonulat látszik kirajzolódni az utóbbi években –, sikerül ismételten szociálpolitikára redukálni az intézkedéseket. Így minden egyes szegényeknek tett gesztus – pl. családi pótlék emelése – egyben „cigány intézkedés” is, elszámolható sok milliárd erre, a helyzet viszont – az elemzések szerint – nem változik pozitív irányba, mivel figyelmen kívül maradnak a társadalmi kirekesztettség okai, és megszüntetésüknek következetes módszerei is.

Az elmúlt másfél-két évben minden bizonnyal új korszak kezdődött a magyarországi cigányság társadalomtörténetében. A még feldolgozásra váró időszakban régi-új jelenségek kérdőjelezik meg a több évszázados cigány-magyar együttélés lehetőségeit. A hirtelen megjelenő és hazánkban is jelentős hatással bíró gazdasági válság miatt finanszírozhatatlanná vált az eddig politikai konszenzust élvező szociális ellátórendszer. Az emberek jelentős részének – köztük a romáknak – a tömeges elszegényedése új indulatokat hozott a felszínre. Egyre többen fogalmazzák meg annak a valószínűségét, hogy a rendszerváltozás óta igazán soha nem jött létre olyan politikai konszenzus, amely ténylegesen és eredményesen szeretne volna megvalósítani a romák társadalmi felemelését és integrálását. Jelenleg politikai pártok és mozgalmak tűzték zászlójukra a cigányellenességet, jelentős támogatást élvezve és sikert aratva a társadalomban. A verbális agresszió mellett – egyelőre tisztázatlan motivációkkal és ismeretlen elkövetőkkel – megjelentek a fizikai, élet elleni támadások is. A jövő és a következmények kiszámíthatatlanok.

IRODALOM

- FRASER, SIR ANGUS: *A cigányok*. Budapest: Osiris Kiadó, 1996.
- HAVAS GÁBOR – KEMÉNY ISTVÁN – LISKÓ ILONA: *Cigány gyerekek az általános iskolában*. Budapest: Oktatáskutató Intézet – Új Mandátum Könyvkiadó, 2002.
- Javaslat a Magyarországi cigányok Kulturális Szövetségének a létrehozására. In: *Dokumentumok a „Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetsége 1957–1961” életéből*. Népművelési Intézet, 1986.
- KARSAI LÁSZLÓ: *A cigánykérdés Magyarországon 1919–1945*. Budapest: Cserépfalvi kiadása, é.n.
- KÁLLAI ERNŐ: Első kísérlet egy konfliktusmodell alkotására a roma-nem roma együttélésben. In: Kovács Nóra – Osvát Anna – Szarka László (szerk.): *Etnikai identitás, politikai lojalitás. Nemzeti és állampolgári kötődések*. Budapest: Balassi Kiadó, 2005.
- KÁLLAI ERNŐ: Roma vállalkozók 1998-ban. In: Kemény István (szerk.): *Cigányok/romák és a láthatatlan gazdaság*. Budapest: AKM–Osiris, 2000.

- KÁLMÁN ANDRÁS: A magyar cigányok problémája. In: *Társadalmi Szemle*. (1946/8–9.)
- KEMÉNY ISTVÁN: *A cigányok magyarországi története*. Kézirat.
- KEMÉNY ISTVÁN: A magyarországi roma (cigány) népességről. In: *Magyar Tudomány*. (1997/6.)
- KEMÉNY ISTVÁN (szerk.): *A magyarországi romák*. Budapest: Press Publica, 2000.
- KEMÉNY ISTVÁN – RUPP KÁLMÁN – CSALOG ZSOLT – HAVAS GÁBOR: *Beszámoló a magyarországi cigányok helyzetével foglalkozó 1971-ben végzett kutatásról*. Budapest: MTA Szociológiai Kutató Intézet, 1976.
- LÁSZLÓ MÁRIA: Felirat a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsához A Magyarországon élő cigány néptöredék gazdasági, politikai és kulturális életszínvonalának emelése tárgyában. (1965. január 9.) In: Ligeti György (szerk.): *Bevezetés a magyarországi cigányság kultúrájába*. CD-ROM (továbbiakban: Roma CD).
- MATÚZ GÁBOR – SINKOVICS FERENC: A tetűhöz való jog törvényesítése. In: *Demokrata*. (1991/21).
- MEZEY BARNA (szerk.): *A magyarországi cigánykérdés dokumentumokban 1422–1985*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1986.
- POGÁNY GYÖRGY – BÁN GÉZA: *A magyarországi cigányság helyzetéről*. 1957. október. Gépelt példány az OSZK-ban.
- SÁGHY ERNA: Cigánypolitika Magyarországon 1945–1961. In: *Regio*. (1999/1.).
- SÁROSI BÁLINT: *Cigányzene...* Budapest: Gondolat, 1971.
- SESZTÁK ÁGNES: Másodfokú személyiségi jogok. In: *Demokrata*. (1999/17).
- SZUHAY PÉTER: *A magyarországi cigányság kultúrája: etnikus kultúra vagy a szegénység kultúrája*. Budapest: Panoráma, 1999.